

Pedagogical possibilities of developing the perception and attention of primary school student during educational process

Latifa KORAYEVA¹

Navoi region National center of teachers training new methods

ARTICLE INFO

Article history:

Received June 2022
Received in revised form
25 June 2022
Accepted 25 July 2022
Available online
20 August 2022

ABSTRACT

This article covers the issues of developing the perception, attention, thinking and creativity of elementary school students.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss4-pp164-169>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Keywords:

perception,
attention,
intellectual,
thinking,
creativity

Ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchisining idroki va diqqatini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlar

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

idrok,
diqqat,
intellektual,
tafakkur,
ijod.

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitish jarayonida ularning idroki, diqqati, tafakkurini va ularning ijodkorligini rivojlantirish masalalari yoritilgan.

Педагогические возможности развития восприятия и внимания младших школьников в процессе обучения

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

восприятие,
внимание,
интеллект,
мышление,

В данной статье рассматриваются вопросы развития восприятия, внимания, мышления и творчества учащихся начальной школы.

¹ Teacher of Navoi region National center of teachers training new methods.

творчество.

Har qanday jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy barqarorligi o'sha jamiyat fuqarolarining ma'naviy-axloqiy, intellektual va kasbiy salohiyati darajasiga bog'liq. Shunday ekan, ma'naviy-axloqiy va kasbiy jihatdan to'laqonli shakllanmagan shaxsda o'z vatani, millati, egallagan kasb-kori bilan faxrlanish tuyg'usi sayoz bo'ladi.

Metodologik fikr va tadqiqot ishlanmalarimizdan kelib chiqib, shuni aytish lozimki, agar o'quvchi o'quv – biluv va tarbiyaviy faoliyatning maqsadini bilmasa, tarbiyachi – o'qituvchi tomonidan qo'yilgan vazifalarni tushunmaydi hamda qabul qilolmaydi. O'quvchining majburiyati qiziqish asosida bo'lmay, balki majburiy, sun'iy va lozim bo'lsa tayziq ostida sodir bo'ladi. O'quvchi darslik mazmunidagi mavzularni shunchaki ko'r-ko'rona "o'rganish"ga yoki ayrim munosabatlarni quruq yodlab olishga majbur bo'ladi. "O'qituvchi-o'quvchi" va hech bir farzand dangasa, uquv siz, qobiliyatsiz yoki bo'lmasam deylik tartibsizlik qilishga moyil bo'lib tug'ilmaydi. Ulardagi yaxshi yoki yomon fazilatlar, yoki bo'lsama yaxshi ishlar qilishga va yomon ishlar bilan shug'ullanishga bo'lgan ichki intilish, ehtiros, qiziqish, moyilliklar ularning u yoki bu fazilatlarini namoyon etishga bo'lgan ichki psixologik yo'nalish olishidan boshlanadi. Bunda insondagi idrok, diqqat, xotira, xayol, tafakkur, qiziqish, motivlar, qobiliyatlar singari psixologik hususiyat hamda jihatlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim va tarbiya berishda ularning yuqoridagi kabi psixologik xususiyat va jihatlarini inobatga olish talab etiladi. Chunki bu yoshdagi bolalarning yangi bilim va tushunchalarni yaxshi o'zlashtirishlari, ya'ni bilish faolligining ortishi va ularning ta'lim va tarbiya olishlari aynan ushbu omillarga bog'liqdir. Bu psixologik xususiyatlar qo'yidagilar bilan tavsiflanadi:

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z idroklarining aniqligi, ravonligi, sofligi, o'tkirligi bilan boshqa yosh davridagi insonlardan keskin farqlanadi. Ular har bir narsaga berilib, o'ta sinchkovlik bilan qarashlari sababli idrokning muhim xususiyatlarini o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Boshlang'ich sinf o'quvchisi har qanday ob'ekt, sub'ekt va voqelikdagi yangilikni yaqqol idrok qilishga intiladi, uni atrof muhitning sirli olami, sehri, jilolanishi, jozibasi o'ziga tortadi. Lekin ta'limning dastlabki bosqichida idrokning ayrim zayf tomonlari ko'zga tashlanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari idrokning salbiy xususiyati ob'ektlarni bir-biridan farqlashdagi zayflikdir. Ular ko'pincha o'rganiladigan materialni noaniq, xatto, notug'ri idrok qiladilar. Buning oqibatida aynan uxshash xarflar, so'zlar, narsalar tasviri, shakli, fazoviy joylashuvlaning farqini to'la tasavvur qila olmaydilar. Masalan, "Q" bilan "K" xarflarini "o'qish" bilan "uqish" so'zlarini bir-biridan farqlamaydilar. Ba'zan esa ular kattalarning idrok ko'lamini qamrab olmaydigan narsalarni payqaydilar. Bolalarda tartibli, maqsadga muvofiq serqirra tahlil qilish faoliyati zayfli uchun ular ta'lim jarayonida ko'pincha xatoga yo'l qo'yadilar.

Odatda zarur va muhim alomatlar bir yoqda qolib tasodifiy belgilarga e'tibor beradilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida predmetlarni yaxlit, aniq idrok qilish imkoniyati juda chegaralangandir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilar idrokining yani bir xususiyati xilma-xil, yorqin buyoqlar, yaqqol tasvir va xis-tuyg'uga boyligidir. Shuning uchun ular avvalo yorqin his-tuyg'u uyg'otadigan narsa va xodisalarni idrok qiladilar. Ana shu sababli ramziy va shartli belgilar, chizmalar, diametrik shaklga ko'ra, jonli "jozibador" tasvirlar yorqin xis-tuyg'u tarzida aks etadi. Kup fiziolog va psixologlarning fikricha, yorqin rangli tasvirlarni idrok qilish ramziy va shartli chizmalarni idrok qilishni vaqtincha to'xtatib quyadi yoki ularning

mohiyatini chalkashtirib yuboradi. Shuning uchun boshlang'ich sinf darsliklarining juda ko'p suratlar bilan bezatilishi ham ma'qul emas. Chunki bunda o'qish surati sekinlashadi, xatolar ko'payadi, suratlarining ko'pligi bolalarning matndan chalg'itadi. Bolada muayyan o'qish malakalari hosil bo'lgandan keyin kitob varaqlarini suratlar bilan bezatish esa uning nutqi o'sishiga, mavzu va fanga qiziqishi ortishiga yordam beradi.

Ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchining idroki maqsadga muvofiq boshqariladigan pertseptiv faoliyat darajasiga ko'tariladi. Bola o'qituvchining rahbarligida shaxsiy idrokni tashkil etish, o'z oldiga vazifa quyish, idrok mahsulini nazorat qilish va hakoza larni o'rgana boradi. O'quvchi ta'limning dastlabki bosqichida oqilona idrok etish uchun, keyinchalik esa o'sha narsani to'g'ri idrok etish uchun harakat qiladi. Bunda idrok etish asosiy maqsad bo'lsa, harakat qilish idrokning sharti vazifasini bajaradi.

Ta'lim jarayonida idrok maqsadga muvofiq pertseptiv faoliyatga aylanib va tobora murakkablashib boradi, natijada o'quvchida kuzatish, nazorat qilish, farqlash imkoniyati oshadi. Shu sababli 1-sinfda so'z biron narsani atash bilan chegaralangan bo'lsak, keyinchalik u o'rganilayotgan ob'ektning umumiy ma'nosini anglata boshlaydi.

Idrokning takomillashuvi o'qituvchining bevosita rahbarligida amalga oshadi: u o'quvchilarga pertseptiv faoliyatni omilkorlik bilan tashkil etishni, ob'ektlarning muhim va nomuhim belgilarini ajratishni, diqqatni to'plash va taqsimlashni, materillarni rejali va tartibli tahlil qilishni o'rgatadi. Buning uchun bolalarni sayrga olib chiqadi, ko'rsatmali qurollardan foydalanadi, jismoniy va aqliy mehnat jarayonlarini taqqoslash, kuzatish malakalarini shakllantiradi. Idrokni rivojlantiradigan muhim vositalarning biri o'quvchilarda narsa va hodisalarning o'xshash va farqli alomatlarini ajratish uqubini tarkib toptirishdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining pertseptiv faoliyatida fazo, vaqt va harakatni idrok qilishning o'ziga xos xususiyatlari bor. Bolalarda hayot tajribasining yetishmasligi, bilim saviyasining qashshoqligi, tasavvur obrazlarining zayfligi tufayli idrokning mazkur shakllari juda cheklangan bo'ladi. Ular kundalik turmushda qo'llaniladigan oddiy fazoviy tushunchalar bilan cheklanishi sababli ilmiy fazoviy atamalarni, masalan, tog'larning balandligi, fazo bilan yer o'rtasidagi masofa, dengiz va ko'llarning xajmi va boshqalarni idrok etishda qiynaladilar.

Ta'lim jarayonida va kattalarning yordami bilan turmush tajribasining ortishi tufayli bolalarda fazo, vaqt va harakatni idrok qilish ko'lami kengayadi, ular vujudga kelgan savollarga javob topa boradilar. Bundan tashqari, ularning nazariy bilimlari amaliy faoliyatda sinab ko'rish orqali ham boyib boradi.

2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning ehtiyoriy ongli diqqati o'qish motivlari bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Odatda ularning o'qish motivlari uzoqni kuzlagan va maqsad bilan bog'liq motivlarga ajratiladi. Yuqori sinf o'quvchilarining bilim olish motivlari uzoqni ko'zlagan motivga kirsak, boshlang'ich sinf o'quvchilarining motivlari voqelik va reallikga bog'liq motivlardir. Bolalarda ehtiyorsizlik diqqat durustgina rivojlangan bo'ladi. Chunki ta'lim jarayonida ixtiyorsiz diqqatning o'sishi uchun muhim shart-sharoitlar mavjuddir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning materiallarining yaqqolliigi, yorqinliigi, jozibadorliigi o'quvchida beixtiyor xis-tuyg'ular uyg'otadi, irodaviy zo'riqishsiz osongina fan asoslarini egallash imkonini yaratadi. O'quvchilarning turli tumanliigi ixtiyorsiz diqqatning to'planishi, markazlashuvi va barqarorligiga ijobiy ta'sir etadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda ko'rsatmalilikdan keng foydalaniladi. Bu tadbir birinchidan, bolalar faolligini oshirsa, ikkinchidan materialni mantiqiy jihatdan o'zlashtirishga, uni

tahlil etish mavhumlashtirish va umumiyashtirishga to'sqinlik qiladi. Ularda ko'rsatmalilikka asoslangan dinamik stereotip paydo bo'lishi ham mumkin. Sun'iy to'siqlar, xalal beruvchi olamlardan qutilish uchun yaqqol va mavxum materiallardan aralash holda foydalanish yaxshi natija beradi. Bolaning ko'rsatmalilikka berilib ketishi uni asosiy maqsaddan uzoqlashtiradi, bola tashqi belgilarga e'tibor berishga odatlanib, ichki muhim belgilardan chetlasha boradi.

Ma'lumki, ixtiyorsiz diqqat ta'lim jarayonida o'quvchilarning qiziqishi bilan bevosita bog'lanib ketsa, tabiiyki, ular faqat maroqli, quvonchli axborot va matnlar bilan tanipshishga intiladi va intiladigan bo'lib qoladilar. Natijada o'ta nozik, ya'ni tashqi qo'zg'atuvchilar ta'sirida beriluvchi diqqat ularning psixikasida mustahkamlanadi. Odatlanish murakkab o'quv materiallarini egallashda qiyinchiliklar tug'diradi.

1- va 2-sinf o'quvchilari diqqatning o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning yetarlicha barqaror emasligidir. Shuning uchun ular diqqatlarini muayyan narsalarga qarata olmaydilar va ob'ektda uzoqroq tuta olmaydilar. Bunda tormozlanish bilan qo'zg'alish o'zaro nomuvofiq harakat qiladi. O'qish mashg'ulotida tutilish, tuxtab qolish, qiroat suratining kamayishi, tovushning tebranishi va pasayishi, ba'zida xarf, ibora, gaplar tushib qolish hollari mana shu fiziologik mexanizm ta'sirida paydo bo'ladi.

Qator tatqiqotlar 1- va 2-sinf o'quvchilari darsda faqat 30-35 daqiqa diqqat bilan o'tirishi, o'z diqqatini muayyan ob'ektga to'plashi va unda ishlab turishi mumkinligini ko'rsatadi. Shuning uchun ham mashg'ulotlarda bolalarni harakatga keltiruvchi harakatli o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Ta'lim jarayoni boshlang'ich sinf o'quvchilarining ixtiyoriy, barqaror, mustahkam, kuchli, to'planuvchan, taqsimlanuvchan, faol, ongli diqqatni rivojlantirishga qulay shart-sharoit yaratadi. Bilim olish uchun mustaqil aqliy mehnat qilish, misol va masalalar yechish, mashqlarni bajarish, takrorlash, irodaviy zo'r berishda ixtiyoriy, ongli diqqat tarkib topadi.

3. O'qituvchilarning muhim vazifalaridan biri o'quvchilarda materiallarni eslab qolish (xotira) uchun muayyan intilishni tarkib toptirish, ularga eslab qolishning usullarini, fikr yuritish operatsiyalarini o'rgatishdan iboratdir.

Xotiraning mahsuldorligini oshirish uchun ta'lim jarayonida o'zini-o'zi nazorat qilish, materialni takrorlashda tekishirish, eska tushirish, mashq qilishdan unumli foydalanish zarur. Agar boshlang'ich sinf o'quvchilariga eslab qolish va eslash usullari o'rgatilmasa, ular materialni bevosita takrorlashda, uzoq vaqt tuxtalib qoladilar. Shuning uchun ham eslash qiyin mehnat hisoblanadi. Lekin o'quvchilar materialni eslashni xush ko'rmaydilar va uni osongina tiklash yo'lini tushunmaydilar. Materialni eslab qolish, esda saqlash, esga tushirish va eslash usullarini o'rgatish mantiqiy xotira o'sishining garovidir.

4. Boshlang'ich sinf o'quvchisining hayoli o'z o'quv faoliyatining ta'siri, talabi, imkoniyat va shart-sharoitlari orqali tarkib topadi. Bolaning hayoli tavarak – atrof taassurotlari, dunyo ajoyibotlari, ko'rsatmalilik, tasviriy san'at asarlarini yetarli darajada aks ettirish bilan vujudga keladi. Ta'lim jarayonida bolalarning yorqin, aniq, tiniq, yaqqol tasavvur obrazlari hayol yordamida muayyan voqelikka aylanadi. O'rganilayotgan Fan materiallari eshitilgan va o'qilgan badiiy asarlardagi obrazlar tartibga solinadi, yaxlit bir butunlikdan iborat umumlashgan obrazlar tizimi yaratiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hayolning xususiyatlaridan yana bir hayotiy voqelik bilan fantaziyaning o'zaro aralashib ketishidir. O'quvchilar xayolparastlikka, fantaziyaga berilishining oldini olishga pedagoglar, umuman kattalar doimo ahamiyat berishlari kerak.

5. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish faoliyatini shakllantirishda tafakkur muhim ahamiyat kasb etadi. Tafakkurning xususiyatlarini o'rgangan olimlar bolaning tafakkurini quyidagi uch yo'nalishda tatqiq qilganlar:

- tafakkurning yosh davriga xos xususiyati;
- uning rivojlanishi;
- tushunchalarni shakllantirish omillari.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ta'lim jarayonida anchagina ilmiy tushunchalarni o'zlashtirsalar – da, oldingi darslarda o'zlashtirilgan turli alomatlar, belgilar, xususiyatlarni qorishtirib, chalkashtirib ham yuboradilar. Chunki ularda tushunchalar tarkibiga kiradigan narsa va xodisalar bilan ularning belgilari o'rtasida uzviy bog'lanish tarkib topmagan bo'ladi.

Bola rivojlanishining muayyan davri uchun xos bo'lgan psixologik asoslarga tayangan holda, ularda xosil bo'lgan ko'nikma va malakalarning sifati baholanishi lozim. O'quvchilarga turli holatlar va bilish shakllarining mohiyatini anglatgan holda o'rganish jarayoni o'quvchining har bir yoshiga xos taraqqiyot darajasiga nisbatan verbal va noverbal xarakter kasb etishi mumkin.

Boshlang'ich ta'lim o'quvchilari davriga xos ahamiyatli tomoni shundaki, bolaning bog'cha yoshi davrida to'plagan shaxsiy tajribasi, til boyligi, bilish imkoniyatlari endi tartibga tusha boshlaydi, u ham intellektual, ham axloqan, ham ijtimoiy tomondan rivojlanib, ulg'aya boshlaydi. Jenevalik psixolog Jan Piajening ma'lumotlariga ko'ra, 6-7 yoshli bolaning intellektual salohiyatida keskin burilishlar ro'y beradi. Uning xotirasi ancha yaxshi bo'lib, ma'lum tizimga, tartibga tushadi, endi u ko'proq o'zi hohlagan narsalarni esda saqlab qoladigan bo'lib boradi. Bu davr ba'zan "kichik maktab yoshidagi bolalar" iborasi bilan ham ishlatiladi.

Kichik maktab yoshidagi bola 6-7 yoshdan boshlab 10-11 yosh atrofida bo'lib, unga asosan 1-4-sinf o'quvchilari, ya'ni boshlang'ich ta'lim davri kiradi. Bu davrda bolalarda:

- maktabgacha davrdagi bola o'quvchi maqomi darajasiga yetadi;
- barcha tana a'zolari rivojlanish bosqichida bo'lib, lekin suyaklari hali to'liq qotib ulgurmagan bo'ladi;
- psixologik qo'zg'olish va tormozlanishi tez o'zgaruvchan bo'ladi;
- o'yin faoliyatidan ko'proq o'qish faoliyatiga o'tishi talab etiladi;
- maktabga borishga doir psixologik yo'nalish olish ishlari amalga oshiriladi, shuningdek, endigina maktabga qadam qo'ygan bola quyidagi turlardagi qiyinchiliklarga duch keladi:
- maktabga borishi bilan bolaning kun tartibining o'zgarishi;
- o'qituvchilar bilan tengdoshlari (sinfdoshlari) bilan muloqatda bo'lishi;
- egallagan bilimlarini amalda qo'llashi va h.k.

Boshlang'ich maktabda o'qiyotgan bola uchun shaxsiy yutuqlari – o'qishda, sportda bolalar orasidagi nufuzi va obro'si katta ahamiyat kasb eta boradi. Eng muhimi, aynan bu davr axloqiy me'yorlarning ma'nosini tushunish, axloqiy qadriyatlarini o'zlashtirish va ma'naviy tasavvurlarning shakllanishi uchun uta sezgir va qulay hisoblanadi. Shuning uchun ham kattalarga hurmat, kichiklarni e'zozlash, ota-onaga ehtirom ko'rsatish, Vatanni sevish, shaxsiy va ijtimoiy mulkka tug'ri munosabatli hislari tarbiyalanadi. Bola jazo bilan rag'batlantirish o'rtasidagi farqni ajrata boshlaydi va nima qilib bo'lsa ham jazolanmasdan, ko'pchilikning nazaridan qolmaslikka harakat qiladi. Shu bois ham oilada va ta'lim maskanida bolaning axloqiy va ma'naviy tarbiyasi uchun yaratilgan yaxshi shart-sharoit ayni bu davrda o'zining sezilarli samarasini beradi.

O'quvchilar shaxsini shakllantirish ishlarini namunali yo'lga qo'yish uchun avvalo ularning xarakter xislatlarini qanchalik tarkib topganligini aniqlash maqsadga muvofiqdir. Har bir o'quvchi axloqiy tushunchalarni qanday o'zlashtiganligini aniqlamay turib ular bilan yakkama-yakka munosabatga kirishish mumkin emas.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ishonuvchan, tashqi ta'sirlarga beriluvchan bo'ladilar. Buyuk allomalarimiz ta'kidlaganlaridek, kishining fe'l-atvori xammadan ko'ra hayotning dastlabki yillarida tarkib topadi va unda shu davrda paydo bo'lgan sifatlar, mustahkam o'rnashib kishining ikkinchi tabiatiga aylanadi. Insonning ikkinchi tabiatida ijobiy hissiyotlarni, fazilatlarni tarkib toptirish, yuksak axloq normalarini shakllantirish uchun butun mas'uliyat boshlang'ich sinf o'qituvchisining zimmasiga tushadi. Bolaning mazkur yosh davrida o'qituvchining har bir gapi, har bir xatti-harakati ta'sir ko'rsatish uslubi uning uchun haqiqat mezonini vazifasini bajaradi. Chunki o'quvchilar o'qituvchilariga qattiq ishonadilar, uning fikr-mulohazalariga quloq soladilar, pedagogik nazokatidan jiddiy ta'sirlanadilar, talablariga hamisha amal qiladilar, u bergan topshiriqlarni bekami-ko'st bajarishga intiladilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining idrok etish, xotira, hayol, tafakkur singari bilish faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning:

- kuzatish natijasida bolalarning shakl va ranglarni yaxshi bilishi;
- diqqati ahamiyatli narsalarga tez qaratiladi;
- eslab qolishi asosan ko'zga ko'rinadigan, emotsional' ta'sir kuchi bo'lgan narsalarga qaratilganligi;
- hayol etishi reproduktiv, o'xshashga harakat etishi;
- fikrlash darajasi ko'rgazmali-obrazlilik bilan bog'liqligi bilan tavsiflanadi.

Demak, boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim va tarbiya berish jarayonining har bir nuqtasida har bir bolaning individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ularning har birining yuragiga ijodkorlik bilan mohirona yo'l topa olishi lozim. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda idrok etish, tafakkur va ijodkorlik bu – shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson ma'naviyatining ajralmas qismi bo'lib, shaxsni o'z-o'zini rivojlantirish omili, shaxsiy jonbozlikning asosi, shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilishda va o'rnatilgan stereotiplarni yangilik yaratish jarayonini isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni echish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi, degan xulosaga keldik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mavlanova R.A., Rahmonqulova N.X. "Boshlang'ich ta'limda innovatsiya". – T., TDPU. – 2007.
2. Вишнякова Н.В. Кривитивная психопедагогика. – Минск, 1995.
3. Mavlanova R.A., Rahmonqulova N.X. "Boshlang'ich ta'limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya" – T., 2013.
4. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: TDPU, 2003.